



## ШТАБ-КВАРТИРА ЕКСПЕДИЦІЇ ВАСИЛЯ ДОКУЧАЄВА В НОВИХ САНЖАРАХ, АБО ЧИ БУДЕ УВІКОВІЧЕНО ПАМ'ЯТЬ ПРО ПЕРЕБУВАННЯ В СЕЛИЩІ ВИДАТНИХ УЧЕНИХ-ПРИРОДОЗНАВЦІВ

*Г. О. Романець*

Публікація присвячена перебуванню у полтавському краї наукової експедиції всесвітньовідомого ученого-грунтознавця Василя Докучаєва, під час якої було проведено дослідження ґрунтів Полтавської губернії. Саме тоді зародилася ідея про найтісніші взаємозв'язки між ґрунтом та іншими природними компонентами, з якої виникло геніальне вчення про біосферу. Цю ідею також було покладено в основу при створенні унікальної наукової праці «Наші степи колись і тепер», де розкрито методи боротьби з посухами і неврожайями, інші екологічні та соціальні проблеми, що не втратили своєї наукової актуальності та практичного значення і в наш час. Порушується питання увічнення пам'яті про перебування у Нових Санжарах всесвітньовідомих учених-природознавців, вивчення та застосування їхньої наукової спадщини.

**Ключові слова:** наукова експедиція, учені-природознавці, ґрунти, жива речовина, біосфера, екологія, посухи, увічнення пам'яті.

**Романець Г. А. Штаб-квартира экспедиции Василия Докучаева в Новых Санжарах, или Будет ли увековечена память о пребывании в селе выдающихся ученых-природоведов**

Статья освещает период пребывания в полтавском крае научной экспедиции всемирно известного ученого-почвоведом Василия Докучаева, во время которого было проведено исследование почв Полтавской губернии. Именно тогда зародилась идея о тесной взаимосвязи между почвой и другими природными компонентами, ставшая основанием гениального учения о биосфере. Эта идея была одной из основополагающих при подготовке уникальной научной работы «Наша степь прежде и теперь», в которой раскрыты методы борьбы с засухами и неврожайями, другие экологические и социальные проблемы, которые не утратили своей актуальности и практической значимости и в наши дни. Важным является вопрос увековечивания памяти о пребывании в Новых Санжарах всемирно известных ученых-естествоведов, изучения и использования их научного наследия.

**Ключевые слова:** научная экспедиция, ученые-естествоведы, почвы, живое вещество, биосфера, экология, засухи, увековечивание памяти.

**Romanets H. O. Headquarters of Vasyl Dokuchaev's Research Expedition in Novi Sanzhary, or Will the Memory about Scientists Naturalists Be Perpetuated There?**

This paper is dedicated to the work of the exploratory investigations of soils in Poltava province carried out by the research expedition under the leadership of a world-famous soil scientist Vasyl Dokuchaev, during which the study of the soil of Poltava province was conducted. On that period the idea on the closest relations between the conditions of soil and other natural components has arisen, which originated the brilliant doctrine on biosphere.

During that period the idea on the closest relations between the conditions of soil and other natural components arose, which originated the brilliant doctrine on biosphere. This idea became an important part in a foundation in creating the unique research work known as "Our steppes then and now". This fundamental work discovered the approaches in combating droughts and crop failures, and other environmental and social problems that are still urgent nowadays. Some attention is also paid to perpetuating the memory about staying of the outstanding natural scientists in Novi Sanzhary, in-depth studying and propagating their academic heritage.

**Keywords:** research expedition, natural scientists, soils, living material, biosphere, environment, droughts, memory perpetuating

Люди старшого віку, котрі постійно проживають у нашому селищі, пам'ятають давній, поруйнований від часу, будинок на вулиці Піонерській, що стояв за півтора десятка метрів від крутого правого берега Ворскли, поряд із парком, який заклав у 1870–1880 рр. колишній петербурзький адвокат Петро Перцович.

Зведений будинок був на початку 80-х рр. XIX ст. і належав спочатку відомому в краї козаку Івану Півню. Дещо згодом, тобто у 1888–1892 рр., у цьому будинку знаходилася штаб-квартира наукової експедиції Василя Докучаєва, яка провела дослідження ґрунтів Полтавської губернії.

Що ж обумовило розташування штаб-квартири експедиції саме в Нових Санжарах? Відомі дослідники життєвого шляху й наукової спадщини вченого зі світовим ім'ям Василя Докучаєва Світлана Кигим та Віктор Самородов у книзі «В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи і бібліографія» стверджують: «Місце розташування штаб-квартири було обрано не випадково – недалеко відстань від губернського центру, міста Полтави, мальовнича місцевість: будиночок стояв на високому правому березі р. Ворскли, а на лівому, через річку, простягалися піщані луки та тополевий гай». Далі вони повідомляють, що Варвара Тарнавська, дочка подруги дружини Василя Докучаєва, яка була запрошена на відпочинок у Нові Санжари, у листі від 29 липня 1891 р. до учасника експедиції, свого нареченого Франца Левінсона-Лессінга, писала: «Тут так гарно, що у мене з'являється думка залишитися тут одній і після від'їзду Докучаєвих».

І все ж думається, що близькість до губернського центру, мальовнича місцевість були не головними факторами у визначенні місця розташування штаб-квартири експедиції. Як відомо, Василь Докучаєв бував на Полтавщині й раніше. Під час дослідження чорноземної зони Російської імперії він обстежив значну частину ґрунтів Полтавської губернії. Результати цієї роботи лягли в основу класичної праці «Російський чорнозем», де учений відкрив закони походження та географічного поширення ґрунтів. Очевидно, в околицях містечка Нові Санжари, що в той час входили до складу Кобеляцького повіту, були природні об'єкти і фактори впливу на них, які викликали великий науковий інтерес вченого. Про це опосередковано йдеться в книзі «Василь Васильович Докучаєв», виданій московським видавництвом «Наука» 1991 р. Її автор Сергій Зонн із цього приводу зазначає, що на відміну від Нижньоновгородської експедиції, коли в одному повіті часто працювали по два і три ґрунтознавці, у Полтавській один ґрунтознавець відповідав за доручений йому повіт. Така організація роботи вивільняла час на інші дослідження і поїздки Василя Докучаєва.

У складі Полтавської експедиції працювали молоді вчені Володимир Вернадський, Костянтин Глінка, Андрій Краснов, Франц Левінсон-Лессінг та інші. Значна частина з них згодом стала видатними вченими. Так, зокрема, Володимир Вернадський став основоположником нових наук – геохімії і біогеохімії та нових напрямів про живу речовину, біосферу, ноосферу, екологію, був

засновником і першим президентом Академії наук України. Андрій Краснов став відомим ботаніком, професором Харківського університету.

Усі учасники експедиції один-два рази за сезон збиралися в штаб-квартирі Нових Санжар, щоб обмінятися думками з приводу результатів роботи, з'ясувати невирішені питання, поділитися думками з приводу тогочасних і наступних подій. Нерідко ці розмови тривали за чашкою чаю.

На думку професора Анатолія Тюрюканова, саме в цьому будинку у Василя Докучаєва виникла ідея про найтісніші зв'язки між ґрунтом та іншими природними компонентами – рослинністю, тваринним світом, температурним режимом і режимом вологості, яку він передав своєму учневі Володимирові Вернадському. Пізніше з цієї думки виникло геніальне вчення про біосферу. Розвивалося й утверджувалося воно теж на Полтавщині. У статті «Штрихи до Полтавського портрета академіка В. І. Вернадського» її автори Віктор Самородов і Світлана Кигим пишуть: «Саме у Шишаках, на Бутовій горі, Володимир Іванович опрацював дев'ять розділів майбутньої книги: II, III, V, VII, VIII, X, XI–XIII. Цій своїй праці вчений дав назву «Жива речовина в земній корі та її геохімічне значення», але згодом змінив її на більш коротку й лаконічну – «Жива речовина». Під цією назвою книга вийшла в усьому світі».

За підсумками роботи експедиції з дослідження ґрунтів Полтавщини було підготовлено й опубліковано 15 томів повітових звітів і 16-й том заключного звіту загалом по губернії з додаванням карт ґрунтів, рельєфу, льодовикових відкладень.

Використовуючи матеріали Полтавської експедиції, дослідження інших учених, Василь Докучаєв підготував і опублікував ще одну унікальну наукову працю «Наші степи колись і тепер», де розробив принципи боротьби з посухами і неврожаннями, розкрив інші екологічні і соціальні проблеми, що не втратили свого практичного значення і в наш час. У книзі автор десятки разів називає поселення, річки, урочища, інші природні об'єкти нашого краю. В. Докучаєв дає чіткі поради хліборобам і педагогам, державним діячам і політикам, усім, хто хоче ефективно господарювати й радісно жити на своїй землі: «Якщо дійсно хочуть підняти російське землеробство, мало однієї науки і техніки, ще мало одних жертв держави; для цього необхідні добра воля, освічений погляд на справи і любов до землі самих землевласників; а цьому горю може допомогти лише

одна школа – школа нижча, школа середня і школа вища, університетська» [2]. Ці настанови видатного вченого є досить актуальними і в наш час.

У своїй теоретичній спадщині Василь Докучаєв довів, що чорнозем дорожчий за нафту, кам'яне вугілля, навіть золоті й залізні руди; у ньому – одвічне невичерпне багатство.

Дещо згодом після завершення експедиції її керівник Василь Докучаєв вручив господарю хати, де була штаб-квартира науковців, свою візитну картку з написом: «І. В. Півню з вдячністю за зразковий порядок дачі». Нині цей документ зберігається у фондах Полтавського краєзнавчого музею, засновником якого був Василь Васильович.

На початку ХХ ст. будинок Івана Півня перейшов у спадок родині Левковичів, яка проживала тут до 1973 року. Його новий господар Іван Левкович, котрий спочатку працював учителем російської мови, а з 1919 р. – директором місцевої школи, був людиною шанованою і авторитетною в краї. У себе на квартирі він нерідко влаштовував літературні вечори. Гостями його оселі були також усесвітньо відомий учений Володимир Вернадський, учений-селекціонер, садівник Лев Семеренко, інші знані люди того часу. Справу батька продовжувала донька Віра Левкович, яка навчала математики, норм людського співжиття не одне покоління новосанжарців і була, як і батько, ними високо і незаперечно шанованою. Нині нащадки родини Левковичів проживають у Москві.

Останніми господарями будинку були місцевий поет Іван Ізмайловський і його син художник Гарольд Ізмайловський. Із часом будинок руйнувався, ставав не придатним для проживання.

Учені Полтавського сільськогосподарського інституту Володимир Муха, Валентин Помогайбо, Віктор Самородов та інші у 80-х рр. минулого століття зверталися до керівників селища, Новосанжарського району, усіх, кому дорого історія та культура нашого краю, з проханням зберегти цю садибу, зробити все для її врятування та відновлення. Висловлювалася й думка про доцільність створення на базі штаб-квартири експедиції Василя Докучаєва музейного комплексу. Проте, як це часто буває, влада виявилася глухою до волянь науковців.

Пожежа, що сталася 3 січня 1989 р., ущент зруйнувала цю історичну будівлю. І сьогодні в селищі ніщо не нагадує про те, що колись тут, поряд із новосанжарцями, жили і працювали всесвітньо відомі учені Василь Докучаєв, Володимир Вернадський та інші знані у світі природознавці.

Та, незважаючи на несприятливий збіг обставин щодо збереження історичної садиби, і сьогодні ще не все втрачено. За рекомендацією вчених-аграрників Полтавського сільськогосподарського інституту студент Михайло Скрипник 1989 р. створив план будинку та генеральний план садиби по вулиці Піонерській у селищі Нові Санжари, де у 1888–1892 рр. зупинялися Василь Докучаєв і члени експедиції з дослідження ґрунтів Полтавської губернії. Так що нині є усі можливості для увіковічення пам'яті про перебування в нашому селищі видатних учених. Щоб це сталося, потрібні, за словами Василя Васильовича, добра воля, освічений погляд на справи і любов до землі. Чи виявлять ці високі людські якості нинішні керівники Полтавської області, Новосанжарського району? Час покаже...

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В. И. *Живое вещество / В. И. Вернадский.* – М. : Наука, 1978. – 358 с.
2. Докучаев В. В. *Наши степи прежде и теперь / В. В. Докучаев.* – М. : Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1953. – 152 с.
3. В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія [Текст] / [упорядн. В. М. Самородов, С. Л. Кигим; наук. ред. К. М. Ситник.]. – Полтава : Полтавський літератор, 2008. – 260 с.
4. В. В. Докучаєв і Полтавщина: факти, документи, бібліографія [Текст] / [упорядн. В. М. Самородов, С. Л. Кигим; наук. ред. К. М. Ситник.]. – Полтава : Верстка, 2007. – 171 с.
5. Зонн С. В. *Василий Васильевич Докучаев. 1846-1903 / С. В. Зонн.* – М. : Наука, 1991. – 219 с.

**Цитувати:** Романець Г. О. Штаб-квартира експедиції Василя Докучаєва у Нових Санжарах, або Чи буде увіковічено пам'ять про перебування у селищі видатних учених-природознавців / Г. О. Романець // Постметодика. – 2016. – № 1. – С. 56–58.

© Романець Г.О., 2016. Стаття надійшла в редакцію 10.04.2016 ■